

basic education

Department:
Basic Education
REPUBLIC OF SOUTH AFRICA

**SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS/
NATIONAL SENIOR CERTIFICATE EXAMINATIONS**

XITSONGA: RIRIMI RA LE KAYA (HL)

PAPILA RA VUNHARHU (P3)

MUDYAXIHI/KHOTAVUXIKA 2024

XILETELO XA MAKOREKETELO

TIMARAKA: 100

Xileteло xa makoreketelo lexi xi na tipheji ta 8.

MAAVELO YA TIMARAKA

XIYENGE XA A: XITSALWANA: TIMARAKA TA	50
VUNDZENI NA MAKUNGUHATELO	VM = 30
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	RXV = 15
XIVUMBEKO	X = 05
NTSENGO	<u>50</u>
XIYENGE XA B: XITSHURIWA XA XITSALWAMBIKO: TIMARAKA TA	2 x 25 = 50
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO NA XIVUMBEKO	VMX = 15
RIRIMI, XITAYILI NA VUHLERI	RXV = 10
NTSENGO	<u>25</u>

MIFUNGHO LEYI NGA TIRHISIWAKA EKA MAKOREKETELO**MFUNGHO NHLAMUSELO**

–	Ehansi ka xihoxo xin'wana na xin'wana xa mapeletelo na mahikahatelo.
II	Etlhelo ra xinene eka swivulwa leswi nga twisisekiki.
=	Etlhelo ra xinene loko mukamberiwa a nga avangi xitshuriwa xa yena hi tindzimana.
m	Etlhelo ra xinene loko ku ri na mbuyelelo wa timhaka kumbe marito.
/	Loko a hlanganisile marito.
—	Loko a hambanisile marito.
←	A a fanele a sungurile ekusunguleni ka ntila eximatsini.
→	A nga fikangi emakumu exineneni.
↑	A a fanele a sungurile eka mintila leyi a nga yi tlula.
↓	A nga fikangi emakumu ka pheji.

XIYENGE XA A: XITSALWANA**XIVUTISO XA 1****LEMUKA LESWI:**

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala xitsalwana XIN'WE lexi nga na marito ya le xikarhi ka 400–450 (tipheji ti2–2½). U fanele ku hlawula muxaka wun'wana na wun'wana wa xitsalwana, wu nga ha va wa ndzungulo, nhlamuselo, mianakanyo/miehleketo, nkanelo kumbe mavonelo. Vuxokoxoko lebyi hlamulaka xivutiso byi fanele ku humelerisiwa.

Eka tinhlamulo ta switsalwana hinkwaswo thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito leswi faneleke swi fanele ku humelerisiwa.

1.1 A ndzi nga swi tivi ...

Mukamberiwa u ta rungula hi xiyimo xo tika/tsakisa lexi n'wi humeleleke.

[50]**1.2 Ndzi ta n'wi khensa hilaha ku nga heriki.**

Mukamberiwa u ta hlamusela swin'wana na swin'wana leswi endlaka leswaku a khensa munhu loyi hilaha ku nga heriki.

[50]**1.3 Leswi nga endliwaka ku hunguta tinghozi emagondzweni.**

Mukamberiwa u ta boxa mianakanyo/miehleketo ya yena ehenhla ka leswi nga endliwaka ku hunguta tinghozi emagondzweni.

[50]**1.4 Ku nyikiwa ka vadyondzi va Giredi ya 12 tithebulete swa pfuna swi tlhela swi onha.**

Mukamberiwa u ta nyika nkanelo wa yena a kongomisile eka ku pfuna na ku onha loku vangiwaka hi ku nyikiwa ka vadyondzi va Giredi ya 12 tithebulete.

[50]**1.5 Ku pfumaleka ka mintirho ku ya ku nyanya. Pfumela kumbe u kaneta.**

Mukamberiwa u ta hlawula tlhelo rin'we a aneka vonelo ra yena hi ku nyanya ka ku pfumaleka ka mintirho.

[50]**1.6–1.8 Eka swivutiso swa 1.6–1.8 mukamberiwa u ta xiyaxiya swifaniso leswi a nyikiweke swona kutani a tsala xitsalwana hi xin'we xa swona, a aneka mhaka leyi xi n'wi tiselaka yona emiehlekeweni. U ta nyika xitsalwana xa yena nhlokomhaka leyi faneleke.****LEMUKA LESWI:**

Ku fanele ku va na ku yelana eka hungu ra xitsalwana na xifaniso lexi hlawuriweke. Xi nga va xitsalwana xa ndzungulo, nhlamuselo, mianakanyo/miehleketo, nkanelo kumbe mavonelo.

[50]**NTSENGO WA XIYENGE XA A:****50**

XIYENGE XA B: XITSHURIWA XA XITSALWAMBIKO

XIVUTISO XA 2

LEMUKA LESWI: Eka tinhlamulo ta switsalwambiko hinkwaswo, loko nhlokomhaka yi tsariwile hi maletere lamatsongo ya khwatihiatiwa, loko yi tsariwile hi lamakulu a yi khwatihiatiwi naswona vuxokoxoko lebyi hlamulaka xivutiso byi fanele ku humelerisiwa.

Mukamberiwa u languteriwa ku tsala switsalwambiko SWIMBIRHI leswi nga na marito ya le xikarhi ka 180–200 (pheji yin'we).

2.1 PAPILA RA XIMFUMO/MAFUNDZA

Eka papila ra yena mukamberiwa u ta kombisa ku vilela ka yena hi vanhu lava baka swichayachayana leswi vangaka huwa ekusuhi na xikolo xa vona hi minkarhi ya ku tsariwa ka swikambelo swa ku hela ka lembe.

Xivumbeko: Adirese ya mutsari leyi sikuhatiweke evokweni ra xinene, (a yi funghiwi endzhaku ka ku sikuhata.) Adirese ya mutsaleriwa leyi rhangeriwaka hi xiymo xa yena evokweni ra ximatsi, ku tlula ntila laha swi faneleke, xiloso, nhlokomhaka, vundzeni, miri na mahetelelo. Nsariso lowu katsaka nsayino wa mutsari, vito na xivongo xa yena (a ku funghiwi). [25]

2.2 IMEYILI

Mukamberiwa u ta tsala imeyili a khensa n'wamabindzu loyi a va akeleke khirexe emugangeni wa ka vona.

Xivumbeko: Adirese ya imeyili ya mutsari na mutsaleriwa, van'wana lava faneleke ku yi vona, nhlokomhaka, xiloso, vundzeni lebyi katsaka manghenelo, miri na mahetelelo. Nsariso lowu katsaka vito na xivongo xa yena (a ku funghiwi). [25]

2.3 NHLUTO

Mukamberiwa u ta tsala nhluto wa leswi humeleleke eka mphikizano wa makhwaya.

Xivumbeko: Vundzeni lebyi katsaka vito na xivongo xa mutsari, valulamisi va ntirho, mbangu, swiyimo swa varhambiwa, xivulavuri xa siku, masagwadi, maambalelo, swakudya, swibumabumelo na swisolo. [25]

2.4 ATIKILI YA PHEPHAHUNGU

Mukamberiwa u ta tsala atikili ya phephahungu a hlamusela hi hasahaha leyi humeleleke enkhubyeni wa vukati lowu a a rhambiwile eka wona.

Xivumbeko: Vito ra phephahungu, siku, n'hweti na lembe, vito ra mutsari wa atikili, nhlokomhaka, vundzeni na vuxokoxoko bya vutihlanganisi. [25]

2.5 INTHAVHIYU

Mukamberiwa u ta tsala inthavhiyu leyi veke kona exikarhi ka yena na mininjhhere.

Xivumbeko: Nhlokomhaka, mbangu, ku thya swimunhuhatwa mavito lama tsariweke hi maletere lamakulu evokweni ra ximatsi, ku xewetana, swiendlo swa swimunhuhatwa endzeni ka swiangi, vundzeni na ku gimeta/ku lelana. [25]

2.6 MBULAVULO

Mukamberiwa u ta tsala mbulavulo lowu a nga ta wu nyika hi siku ro simekiwa ka nhlangano lowu dyondzisaka vanhu hi ku lwa na vuvabyi bya kholera.

Xivumbeko: Nhlokomhaka, ku xeweta vanhu ku ya hi swiyimo swa vona, ku titivisa, ku khensa ku nyikiwa nkarhi, vundzeni, ku khensa ku yingiseriwa na ku gimeta mbulavulo. [25]

NTSENGO WA XIYENGE XA B: 50
NTSENGO WA TIMARAKA: 100

XITANDZHAKU XA A: RHUBIRIKI YA MAKAMBELELO YA XITSALWANA – RIRIMI RA LE KAYA (TIMARAKA TA 50)

XIYA:

- Tirhisa rhubiriki minkarhi hinkwayo loko u koreketa xitsalwana xa vutumbuluxi (Papila ra vu3, XIYENGE XA A).
- Timaraka to sukela eka 0 kufikela eka 50 ti avanyisiwile hi tinhlamuselo ta nkoka ta vuswikoti ta NTLHANU.
- Eka swilaveko swa Vundzeni, Ririmia na Xitayili, nhlamuselo yin'wana na yin'wana ya vuswikoti eka leta ntlhanu yi avanyisiwile hi swiyimo swimbirhi: xa le henbla na xa le hansi xikan'we na maavelo ya timaraka lama tirhisiwaka.
- Xivumbeko a xi khumbeki hi ku aviwa ka xiyimo xa le henbla na xa le hansi.

Swilaveko		Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti byo le henbla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti byo madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI & MAKUNGUHATELO (Mahlamulelo na miehleketo) Maveketelalo ya miehleketo eka makunguhateло; Ndzemuko wa xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu. TIMARAKA TA 30	Xiyimo xa le henbla	28–30	22–24	16–18	10–12	4–6
		-Mahlamulelo yo hlawuleka/lama tlhontlhaka miehleketo na ku hundzisa eka leswi languteriweke. -Miehleketo ya vutlhari, leyi tlhontlhaka miehleketo naswona leyi vupfeke. -Mahungu ya veketeriwele hindlela yo hlawuleka naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) ku katsa manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.	-Mahlamulelo lama vumbiweke kahle swinene. -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa naswona yi kombisa vumboni byo va yi vupfile. -Mahungu ya veketeriwele kahle swinene naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.	-Mahlamulelo lama amukelekaka. -Miehleketo leyi nga na nkhulukelano na ku khorwisa. -Mahungu ya veketeriwele hindlela yo amukeleka naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.	-Mahlamulelo ma na nkhulukelano kun'wana. -Miehleketo a yi twisiseki naswona a yi kombisi vutumbuluxeri. -Ku na vumboni byitsongo bya maveketelalo na nkhulukelano wa mahungu.	-Mahlamulelo yo huhula. -Miehleketo yo hlanganahlangana yo ka yi nga kongomisi mhaka. -Mahungu yo huhula no vuyeleriwa. -Mahungu a ya veketeriwangi kahle naswona ya hava nkhulukelano.
	Xiyimo xa le hansi	25–27	19–21	13–15	7–9	0–3
		-Mahlamulelo ya xiyimo xa le henbla kambe lama nga riki na swihlawulekisi swa xitsalwana xo hlawuleka no tlhontlaa miehleketo. -Miehleketo ya vutlhari no vupfa. -Mahungu ya veketeriwele hindlela ya vutshila naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.	-Mahlamulelo lama vumbiweke kahle. -Miehleketo leyi faneleke no tsakisa. -Mahungu ya veketeriwele kahle naswona ku na nkhulukelano (nhlangano) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.	-Mahlamulelo lama amukelekaka kambe hungu a ri hlamsueriwangi ri twisiseka swinene. -Miehleketo yi na nkhulukelano lowu amukelekaka na ku khorwisa. -Mahungu ya veketeriwele kahlenyana naswona ku na nkhulukelanonyana (nhlanganonyana) eka manghenelo, miri na masongelo/mahetelelo.	-Mahlamulelo hakanyingi a hi lama kongomaka. -Miehleketo yi tala ku va leyi nga hlanganangiki na ku hlanganahlangana. -Ku hava vumboni lebyi kombisaka maveketelalo lamanene na nkhulukelano wa mahungu.	-A ku kalangi ku ringetiwa ku angula ku ya hi nhlokomhaka. -Miehleketo hi ley iyi nga fanelangiki naswona a yi fambelani nakatsongo na nhlokomhaka. -A yi na nkongomo naswona yi pfuvapfuvekile.

RHUBIRIKI YA MAKAMBELELO YA XITSALWANA – RIRIMI RA LE KAYA (TIMARAKA TA 50) (ku yisa emahlweni)

Swilaveko	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henhlä	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo/nkucetelo, vundzeni; Mahlawulelo ya marito; Matirhiselo ya ririmi na swiaki na milawu ya rona; mahikahatelo, ntivoririmi na mapeletelo.	14–15 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu. -Vutishembi eka ku tirhisa ririmi naswona hindlela yo hlawuleka no tsakisa. -Xi koka rinoko naswona xi na thoni leyinene no tlhavula. -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi kona. -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila swinene.	11–12 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana kahle na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu. -Ririmi hi leri faneleke naswona thoni ley i tirhisiweke hi ley i fanaka minkarhi hinkwayo. -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi talangi. -Xi vumbiwile hindlela ya kahle swinene.	8–9 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelana na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu. -Ririmi ri tirhisiwile hindlela yo amukeleka ku hlamusela mahungu. -Thoni hi ley i faneleke. -Ku tirhisiwile ririmi leri amukelekaka ku tiyisisa vundzeni bya hungu.	5–6 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana katsongo na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu. -Matirhiselo ya ririmi i ya xiyimo xa madyondza swinene. -Thoni na dikixini a swi fambelani. -Ntivomarito lowutsongo swinene.	0–3 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va mahungu na mbangu. -Ririmi a ri twisiseki. -Nkayivelvo wa ntivomarito wu endla leswaku mahungu ya nga twisiseki.
	Xiyimo xa le henhlä 13 -Ririmi i ra xiyimo xa le henhlä naswona ri na thoni ley i faneleke. -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo a swi kona. -Xi vumbiwile hindlela ya vutshila.	10 -Ririmi ra kahle no fanelo. -Thoni ya kahle no fanelo. -Swihoxo swa ntivoririmi na mapeletelo i switsongo. -Xi vumbiwile hindlela ya kahle.	7 -Matirhiselo lamanene ya ririmi eka minkarhi yin'wana. -Hakanyingi thoni hi ley i faneleke kambe ku na nkayivelvo wo tirhisiwa ka ririmi leri amukelekaka.	4 -Ku hava matirhiselo lamanene ya ririmi. -Ku tirhisiwile swivulwa swo fana kumbe switsongo leswi hambaneke. -Ku na nkayivelvo lowukulu wa ntivomarito.	
XIVUMBEKO Swihlawulekisi swa xitshuriwa; Mavumbelo ya tindzimana na swivulwa.	5 -Mavumbelo ya nhlokohaka i ya xiyimo xa le henhlä swinene. -Vuxokoxoko lebyi hlawulekeke. -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hindlela ya xiyimo xa le henhlä swinene.	4 -Vuxokoxoko byi vumbiwile hindlela yo twisiseka. -Ku na nkhulukelano. -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hindlela leyinene.	3 -Ku vumbiwile vuxokoxoko lebyi faneleke. -Swivulwa na tindzimana swi vumbiwile hindlela leyinene. -Xitsalwana xa ha twisiseka.	2 -Ku na timhakanyana to khomeka. -Swivulwa na tindzimana swi hoxekilenyana. -Xitsalwana xa ha twisisekanya.	0–1 -Ku pfumaleka timhaka leti lavekaka. -Swivulwa na tindzimana swi hoxekile. -Xitsalwana a xi twisiseki.
	TIMARAKA TA 5				

XITANDZHAKU XA B: RHUBIRIKI YA MAKAMBELELO YA XITSALWAMBIKO XO LEHA – RIRIMI RA LE KAYA (TIMARAKA TA 25)

XIYA:

- Tirhisa rhubiriki minkarhi hinkwayo loko u koreketa xitsalwambiko (Papila ra vu3, XIYENGE XA B).
- Timaraka to sukela eka 0 kufikela eka 25 ti avanyisiwile hi tinhlamuselo ta nkoka ta vuswikoti ta NTLHANU.

Swilaveko	Vuswikoti byo hlawuleka	Vuswikoti bya le henbla	Vuswikoti byo amukeleka	Vuswikoti bya madyondza	Vuswikoti byo ka byi nga fikelelangi
VUNDZENI, MAKUNGUHATELO & XIVUMBEKO Mahlamulelo na miehleketo; Maveketelero ya miehleketo eka makunguhateloo; Xikongomelo, vaamukeri va hungu, swihlawulekisi/swiaki swa ririmia na mbangu.	13–15 -Mahlamulelo yo hlawuleka na ku hundzisa leswi a swi languteriwile. -Miehleketo ya vutlhari leyi vupfeke. -Vutivi byo enta bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa. -Matsalelo lama nga humiki emhakeni. -Vundzeni na miehleketo swi vumbanile, swi hlamuseriwile kahle hi vuxokoxoko byo seketela nhlokohmaka. -Nhlamuselo ya vuenti swinene naswona vuxokoxoko hinkwabyo byi seketela nhlokohmaka. -Xivumbeko lexi faneleke no va na nkhaqato.	10–12 -Mahlamulelo lamanene lama kombisaka vutivi lebyinene bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa. -Ku na ku kongoma mhaka, a ku na ku huma emhakeni. -Vundzeni na miehleketo swi vumbanile, swi hlamuseriwile kahle hi vuxokoxoko byo seketela nhlokohmaka. -Xivumbeko lexi faneleke lexi nga na swihoxo switsongo leswi onhaka nkhaqato.	7–9 -Mahlamulelo yo ringanelia lama kombisaka vutivi bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa. -Mhaka a yi kongomihi ku hetiseka, ku na ku humanyana emhakeni. -Vundzeni na miehleketo swi vumbanile handlela leyi amukeleka. -Ku na vuxokoxoko byin'wana lebyi seketelaka nhlokohmaka. -Hi ku angarhela, xivumbeko hi lexi faneleke kambe xi ri na swihoxo switsongo.	4–6 -Mahlamulelo ya madyondza lama kombisaka vutivinyana bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa. -Ku na ku kongomanana kambe matsalelo ya huhula. -A hi minkarhi hinkwayo vundzeni na miehleketo swi vumbanaka. -Ku na vuxokoxoko byitsongo lebyi seketelaka nhlokohmaka. -Milawu ya xivumbeko yi tirhisiwile handlela yo ka yi nga twisiseki. -Ku na swihoxo swo tala.	0–3 -Mahlamulelo a ya kombisi vutivi bya swihlawulekisi swa muxaka wa xitshuriwa. -Nhlamuselo a yi le rivaleni naswona yi humile swinene emhakeni. -Vundzeni na miehleketo a swi vumbanangi. -Ku na vuxokoxoko byitsongo swinene lebyi seketelaka nhlokohmaka. -A ku tirhisiwangi milawu ya xivumbeko leyi faneleke.
TIMARAKA TA 15 RIRIMI, XITAYILI & VUHLERI Thoni, rhejisitara, xitayili, xikongomelo/nkucetelo, vaamukeri va hungu na mbangu; Matirhiselo ya ririmia, swiaki na milawu ya rona; Mahlamulelo ya marito; Mahikahateko na mapeletelo.	9–10 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana swinene na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Ku na nkhaqato wa ntivoririmi naswona wu vumbiwire himfanelo swinene. -Swihoxo a swi kona.	7–8 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana kahle na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Hi ku angarhela, ku na nkhaqatonyana wa ntivoririmi naswona wu vumbiwire himfanelo. -Ntivomarito wa kahle swinene. -Swihoxo a swi talangi.	5–6 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swi fambelana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Ku na swihoxonyana swa ririmia. -Ku na ntivomarito wo ringanelia. -Swihoxo a swi onhi nhlamuselo.	3–4 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito swa fambelananyana na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Ntivoririmi wo pfumala nkhaqato wu tlhela wu va na swihoxo swo tala. -Ntivomarito wo kayivela. -Nhlamuselo a yi le rivaleni.	0–2 -Thoni, rhejisitara, xitayili na ntivomarito a swi fambelani na xikongomelo, vaamukeri va hungu na mbangu. -Swihoxo swi tele naswona ku na ku pfuvapfvana ka timhaka. -Ntivomarito a wu fambelani na xikongomelo. -Nhlamuselo a yi twisiseki nakatsongo.
TIMARAKA TA 10					